

УДК 364-787.7(477):373.5

АНАЛІЗ РЕАЛЬНОГО СТАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКОЮ СІМ'ЄЮ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Лідія Федорова

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

Сьогодні важливим напрямом в організації діяльності соціального педагога в школі залишається робота з дітьми та сім'єю загалом. У статті аналізується реальний стан соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю на базі загальноосвітніх шкіл Запорізької, Луганської та Івано-Франківської областей. У роботі з опікунами та дітьми були проведені експрес-діагностики за методикою Спілберга-Ханіна і М. Рокича, які допомогли визначити рівень особистісної тривожності опікунів і членів їх сім'ей, а також визначити рівні ціннісних орієнтацій дитини, що виховується в опікунській сім'ї.

Анотация:

Фёдорова Лидия. Анализ реального состояния организации социально-педагогической работы с опекуной семьей в общеобразовательной школе. Сегодня в организации деятельности социального педагога в школе важным направлением остается работа с детьми и семьей в целом. В статье анализируется реальное состояние социально-педагогической работы с опекуной семьей на базе общеобразовательных школ Запорожской, Луганской и Ивано-Франковской областей. В работе с опекунами и детьми были проведены экспрес-диагностики по методике Спилберга-Ханина и М. Рокича, которые помогли определить уровень личностной тревожности опекунов и членов их семей, а также определить уровни ценностных ориентаций ребенка, воспитывающегося в опекунской семье.

Resume:

Fedorova Lidiya. Analysis of real state organization for social and teaching work with the custodial family in comprehensive school. Nowadays the important area in the activity of the social teacher at school is his work with children and family in general. The article analyzes the real state of social and pedagogical work with the custodial family based on schools of Zaporizhzhya, Luhansk and Ivano-Frankivsk regions. The guardians and children were tested with the express-diagnostics method by Spielberg-Khanin and M. Rokeach, which helped to determine the level of personal anxiety of the guardians and members of their families, and the levels of value orientations of a child being brought up in the custodial family.

Ключові слова:

опікунська сім'я, соціально-педагогічна робота, школа, експрес-діагностики, методики.

Ключевые слова:

опекунская семья, социально-педагогическая работа, школа, экспрес-диагностики, методики.

Key words:

custodial family, social and educational work, school, express diagnostics, techniques.

Постановка проблеми. У сучасній Україні відбувається катастрофічне зменшення населення в основному за рахунок батьків, які займаються «човниковим» бізнесом і залишають своїх дітей на виховання родичам та іншим людям.

На жаль, сьогодні в Україні не має праць, у яких би аналізувався стан організації роботи соціального педагога з опікунською сім'єю у школі. Для виявлення інформованості педагогів про роботу з опікунськими сім'ями нами було проведено анкетування серед слухачів курсів підвищення кваліфікації ЗОІПО. Усього було опитано 120 респондентів. Серед них 89 вчителів-предметників, із яких 13 виконують обов'язки класного керівника; 12 соціальних педагогів; 19 заступників директорів. Стаж роботи респондентів у цілому становить 15-20 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальне сирітство формує неповноцінність як особистості дитини, так і її здоров'я. Дослідження вітчизняних психологів показали, що дитина, яка виховується в деприваційних умовах, має низьку самооцінку, слабо ідентифікує себе з іншими. Питання соціального сирітства як соціального та психолого-педагогічного феномену досліджувалися низкою вітчизняних і закордонних учених – А. Автономовим, Л. Артюшкіною, О. Безпалько, І. Зверевою та ін.; проблеми соціалізації та виховання дітей-сиріт в умовах інтернатних закладів розглядалися Н. Комаровою, Ж. Петрочко, І. Пешою та ін.; вивчення альтернативних форм державної опіки є об'єктом аналізу у працях Г. Бевз, Л. Волинець, А. Капської, І. Трубавіної та ін.

Формулювання цілей статті. Мета цієї статті полягає в аналізі реального стану організації соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю у загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні у школах України значна увага приділяється роботі соціального педагога з сім'єю. Для того, щоб з'ясувати реальний стан організації роботи саме з опікунськими сім'ями на базі шкіл, нами були поширені анкети серед адміністрації, вчителів, класних керівників і соціальних педагогів Запорізької, Луганської та Івано-Франківської областей. Респондентам було запропоновано дати визначення поняття «опікунська сім'я». Як показали результати анкетування, лише 12% (0,19% заступників директорів і 0,96% соціальних педагогів) дали визначення опікунській сім'ї як такої, що виховує дитину своїх родичів. Інші 78% не змогли її визначити. Навіть ті, хто працює класними керівниками, не розуміють особливостей опікунської сім'ї.

Поставивши друге питання, ми намагалися дізнатися, чи знають респонденти про наявність у школі, де вони працюють, дітей-сиріт, які виховуються в опікунських сім'ях. Як засвідчили результати анкетування, 80% опитуваних знають про кількість дітей-сиріт, які виховуються в опікунських сім'ях, 20% респондентів не володіють такою інформацією. 100% заступників директорів і соціальних педагогів, а також 74% учителів обізнані з цією інформацією. 7,12% респондентів зазначили, що в їх школах взагалі немає дітей, які виховуються в опікунській сім'ї. 5,34% вчителів не відомо про наявність дітей-сиріт у школі. 10,68% респондентів знають, що в їх школі діти

знаходяться під опікою, але при цьому вони не змогли чітко відповісти про їх кількість. Лише 0,89% респондентів із числа заступників директорів назвали точну кількість опікунських сімей і дітей, які в них виховуються.

Ці результати свідчать, що педагоги шкіл не достатньо інформовані щодо наявності дітей, які знаходяться під опікою, а також, що не всі діти офіційно оформлені під опіку. Тривожним є той факт, що деякі з респондентів груп заступників директорів і класних керівників (35,56% та 29,21% відповідно) лише приблизно відповідали на питання щодо кількості дітей-сиріт, які виховуються в опікунських сім'ях.

Як показали результати анкетування, 100% соціальних педагогів для роботи з опікунською сім'єю використовують такі форми: бесіди з опікунами, індивідуальне консультування опікунів щодо виховання дитини, відвідування на дом; 35%, окрім вищезазначеного, вказали тренінги, що свідчить безпосередньо про професіоналізм і обізнаність працівників у соціально-педагогічній роботі з опікунськими сім'ями. 23,67% заступників директорів проводять консультування опікунів щодо виховання дитини, бесіди та лекторії для опікунів; 19,34% класних керівників і 8,02% вчителів-предметників назвали основною формою роботи з опікунами бесіди та індивідуальне консультування. Зауважимо, що 67,12% вчителів-предметників додали проведення лекцій для опікунів (1,78%), тренінги (0,89%) та сімейну терапію (0,89%).

Отже, аналізуючи питання стосовно форм роботи з сім'ями цієї категорії, доходимо висновку, що у школах загалом має місце індивідуальна робота з опікунами у формі консультацій.

На питання «Які форми роботи з дитиною, яка виховується в опікунській сім'ї, використовуються у вашій школі?» 78,89% соціальних педагогів вказали на бесіди з дитиною, індивідуальну роботу, залучення до роботи в гуртках, тренінги (комунікативного, інформаційного характеру тощо); 75% заступників директорів надають перевагу залученню дитини до громадської роботи та роботи в гуртках, 25% заступників директорів – бесідам із дитиною, 10% – тренінгам та груповій роботі з такими дітьми. Варто зазначити, що усі класні керівники в роботі з дітьми, які виховуються в опікунській сім'ї, використовують індивідуальну роботу та бесіди, тоді як 11,57% із них відмітили, що залучають дитину-сироту до громадської роботи та роботи в гуртках. І лише 0,13% вказали на те, що використовують у своїй роботі з такими дітьми тренінги. 13% учителів-предметників залучають дітей до роботи у гуртках, 10% – до громадської роботи, а 77% – взагалі не цікавляться, чим займаються діти, що виховуються в опікунській сім'ї.

Як показало наше опитування, 100% соціальних педагогів із заступників директорів знають про пільги, які має дитина під опікою. Вони вказали на: безкоштовне харчування у шкільній їдальні, матеріальну допомогу сім'ям, безкоштовне відвідування певних заходів, літній відпочинок, користування державним транспортом, пільги на про-

живання. Класні керівники також знають про загальні пільги, що надаються дітям під опікою, а саме: 16,91% – про безкоштовне харчування, путівки на оздоровлення, 2,67% – безкоштовні квитки на різні заходи, 0,19% респондентів – про позачергове соматичне лікування та пільги при вступі до ВНЗ. Разом із тим, незначна кількість класних керівників (1,78%), знає лише про безкоштовне харчування, пенсії (0,19%), матеріальну допомогу (0,19%). На жаль, 13,35% класних керівників взагалі не знають, які пільги має дитина-сирота в опікунській сім'ї.

Даючи відповідь на питання анкети «Які стосунки в дитини з однолітками у класі?» респонденти зазначили, що здебільшого такі діти мають напружені й конфліктні стосунки. Це відмітили 57,85% учителів-предметників, 1,71% заступників директорів, 0,91% соціальних педагогів, а 100% класних керівників відповіли, що відносини дитини з колективом доброзичливі, хоча, як свідчить практика та відповіді спеціалістів, ситуація виглядає не зовсім так: на постійній основі виникають суперечки, непорозуміння з учителями та однолітками.

Отже, виходячи з вищенаведених результатів анкетування осіб, що мають безпосереднє відношення до тематики нашого дослідження, зауважимо, що для більшості респондентів характерне поверхове уявлення про ситуацію стосовно опікунських сімей загалом і дітей, які знаходяться під опікою зокрема в тих школах, де вони працюють. При цьому слід зазначити, що незважаючи на постійну роботу з дітьми, учителі-предметники не мають повної інформації щодо ситуації, що має місце в конкретному класі і стосується дітей, які виховуються в опікунських сім'ях. Тим самим учителі-предметники наражають на небезпеку цей прошарок учнів у плані його психологічних змін, емоційного стану, стосунків з однолітками під час навчального процесу та поза межами школи, а також відносин учнів цієї категорії з опікунами або особами, що замінюють батьків. Але при цьому респонденти з числа соціальних педагогів школи та керівників навчального закладу мають майже повне уявлення про ситуації щодо опікунських дітей, забезпечуючи тим самим ефективну соціалізацію їх в умовах шкільного колективу.

Підсумовуючи результати анкетування, ми дійшли висновку, що майже всі учасники анкетування опосередковано володіють інформацією про опікунські сім'ї та дітей, що виховуються в них, через брак досвіду роботи з цією категорією, особистою незацікавленістю спеціалістів або нехтування своїми посадовими обов'язками. Ця незадовільна робота респондентів на своїх посадах виявляється через відповідь анкети, у яких вони зазначали відсутність проблем із питань взаємовідносин опікунських дітей у системі учні→класний керівник →вчителі-предметники→адміністрація школи.

Враховуючи отримані результати анкетування осіб, робота яких безпосередньо пов'язана з опікунськими сім'ями, підкреслимо необхідність послідовної та системної роботи з різними група-

ми навчально-виховного процесу у школі та організації активної взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної роботи дитини та громади.

Як відомо з Конвенції ООН про права дитини, дитина має право на повноцінну сім'ю, всебічний фізичний, культурний та духовний розвиток через наявність обох батьків або осіб, що їх замінюють (опікунська сім'я), тому остання буде центром, навколо якого формуються, діють та співпрацюють один з одним суб'єкти соціальної сфери.

Школа є головним осередком формування особистості дитини, що виховується в опікунській сім'ї завдяки її стосункам з однолітками на постійній основі.

Слід зауважити, що школа виконує особливі функції соціалізації. Освітні функції школи пов'язані з навчанням і вихованням, а також з об'єктивним процесом соціальної диференціації дітей у соціумі. У період навчання у школі дитина засвоює суспільні цінності й норми на рівні соціальних стандартів. У школі дитина має досить широкий діапазон соціальних відносин із різними людьми, що дає змогу їй апробувати різні соціальні ролі на міжособистісному рівні (друг, товариш, учень, актив класу, активний діяч гуртка, громадська діяльність тощо).

Школа впливає на соціальне становлення кожної дитини систематично і протягом тривалого часу (9-11 років), через що, соціально-психологічні закономірності впливу школи на учнів залишаються незмінними. Все це має обґрунтування через наявність соціалізації, що проходить у взаємодії дитини з різними умовами життєдіяльності, що впливають на її розвиток.

Розглядаючи питання значущості навчально-го закладу для розвитку дитини-сироти, слід зауважити, що школа завжди прагне до взаємодії з опікунською сім'єю. Це знаходить своє відображення в корекції сімейного виховання, у педагогічній просвіті опікунів та обговоренні з ними якості навчання й поведінки дитини-сироти тощо. Спільними зусиллями можна створити умови для розвитку та виховання дитини-сироти, допомогти їй у набутті необхідного соціального досвіду.

Беручи до уваги інформацію про тісну співпрацю соціальних педагогів шкіл з опікунськими сім'ями, нами було запропоновано провести діагностування (на основі відповідних методик) з метою виявлення проблем, які можуть виникати в таких сім'ях. Результати декількох діагностик представлені нами у вигляді таблиць. Завдяки цим експрес-діагностикам ми з'ясували проблеми опікунських сімей на сьогодні.

Для визначення рівня особистісної тривожності опікунів і членів їх сімей нами було застосовано методику Спілберга-Ханіна [3, с. 62]. Ця методика дала змогу виявити характер схильності опікунів і членів їх сімей до переживання, страху.

За методикою визначення рівня особистісної тривожності Спілберга-Ханіна ми проаналізували дві групи респондентів: перша група – опікуни, друга – члени їх сімей. Як свідчать результати, і для опікунів, і для членів їх сімей характерні високий (40 %) і середній рівні (60 %) тривожності. На низькому рівні тривожності, згідно з проведеною методикою, респондентів із числа опитаних не виявилось. 38% опікунів відповіли, що вони швидко втомлюються; очікування труднощів їх дуже тривожить; вони занадто хвилюються через дрібниці й розчарування. 42,3 % членів опікунських сімей (серед них і діти опікунів) відповіли, що легко можуть заплакати, хотіли б бути щасливими, як і інші, беруть все надто близько до серця. 50 % респондентів (переважно молодь учнівського та студентського віку) опинилися на низькому рівні, 30 % – на середньому і 20% на високому. Узагальнені дані наводимо в таблиці 1.

Для того, щоб з'ясувати, які цінності переважають у дітей-сиріт, що виховуються в опікунських сім'ях, нами було використано методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації» [2, с. 15]. Ця методика допомогла нам визначити, які саме ціннісні орієнтації є головними для дитини-сироти та з'ясувати на якому рівні вони знаходяться. Методика М. Рокича розрізняє два види цінностей: термінальні – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути, та інструментальні – переконаність у тому, що певний спосіб дії собистості переважає в тій чи іншій ситуації.

Аналізуючи дані, отримані після виявлення рівнів ціннісних орієнтацій, ми переконалися, що більшість (60%) дітей-сиріт, які виховуються в опікунських сім'ях, знаходяться на низькому рівні загальнолюдської системи цінностей. Згідно з відповідями респондентів вони обирають виключно індивідуалістичні цінності, надають перевагу матеріальному над духовним (побудова кар'єри, матеріально забезпечене життя, розваги тощо). Учні обрали негуманні цінності-цілі (досягнення результату будь-якою ціною), риси гуманної особистості або не виявлялися, або ж були фрагментарними. Відповіді містили в собі такі риси-домінанти: непримиренність, упертість, самовпевненість. Система ціннісних орієнтацій виражається в неадекватному сприйнятті соціальних норм.

Таблиця 1.

Дані визначення рівня особистісної тривожності

Рівні особистісної тривожності	Відповіді респондентів (дорослі)		Відповіді респондентів (молодь учнівського та студентського віку)	
	Кількість осіб	Відсотки	Кількість осіб	Відсотки
Низький	-	-	15	50
Середній	116	40	9	30
Високий	174	60	6	20
Загальна кількість	290	100	30	100

На середньому рівні виявилися 35,2 % опитуваних. Вони вказали на розвиток (робота над собою, постійне фізичне й духовне зростання, пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик); пізнання (можливість розширення своєї освіти, загальної культури, інтелектуального розвитку); продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей). Наявна також ціннісна поведінка, регулятором якої є такі цінності-цілі, як любов, гордість, честь, мужність, совість тощо. І лише 4,8%

респондентів знаходились на високому рівні, якому відповідає надання дитиною-сиротою переваги таким цінностям, які, як основоположні, спрямовані на всебічний розвиток як власної особистості, так і особистості інших людей (щастя інших), а засобами досягнення цих цілей передусім є такі цінності, як: вихованість, освіченість, відповідальність, терпимість, чесність, чуйність як моральні імперативи. Характерна свідомо природа будь-якого вчинку, у процесі якого реалізується засвоєна загальнозначуща система цінностей. Узагальнені дані наводимо в таблиці 2.

Таблиця 2.

Визначення рівнів ціннісних орієнтацій дитини-сироти за методикою М. Рокича

Рівні	Відповіді респондентів	
	Кількість осіб	Відсотки
Високий	4	4,8
Середній	30	35,2
Низький	51	60
Загальна кількість	85	100

Висновки. Згідно з результатами проведених експрес-діагностик, ми дійшли висновку, що на сьогодні опікуни та члени їх сімей неповністю захищені в навколишньому середовищі. Тим самим, ці особливості впливають й на розвиток дітей, що

знаходяться під опікою, оскільки вони не отримують належного захисту та виховання як у суспільстві, школі, так і в сім'ї, де виховуються. Тому наступним етапом нашого діагностування буде саме дитина-сирота, що виховується в опікунській сім'ї.

Список використаних джерел

1. Петровська К.В. Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань: Навчально-методичний посібник / Катерина Петровська. – Донецьк: Юго-Восток, 2011. – 122с.
2. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Практикум: Навч. пос. / Л.Г. Подоляк, В.І.Юрченко. – К.: Вид-во “Каравела”, 2008. – 336 с.
3. Психологічна допомога сім'ї. Книга 2. Навчальний посібник (в 3 книгах) / За заг. ред. З.Г. Кісарчук. – К.: Главник, 2006. – 160 с. (серія “Психол. Інструментарій”) Бібліогр.: с.154-158
4. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / Авторі-упоряд: В.Г. Головатий, А.В. Калініна, О.А. Виноградова. За заг. ред. Т.Ф. Алексєнко. – К.: Основа-Принт, 2007. – 128 с.
5. Трубавіна І.М. Методи вивчення сім'ї. / І.М Трубавіна, Н.А. Бугаєць. – К. : ДЦССМ, 2001. – 110 с.
6. Ястребова В.Я. Школа та її соціальне оточення. / В.Я. Ястребова. – Навчально-методичний посібник. Запоріжжя, 2004. – 48 с.

Рецензент: Сегада Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Федорова Лідія Миколаївна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i110.681

Надійшла до редакції: 06.05.2013 р.

Прийнята до друку: 17.06.2013 р.

References

1. Petrovs'ka, K. V. (2011). *Diagnostics of the level of formation of the social standards behavior of the youth belonging to creative informal groups: Study guide*. Donetsk: Yugo-Vostok. [in Ukrainian].
2. Podolyak, L. H. (2008). *Psychology of higher school: Practical guide*. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian].
3. *Psychological family aid*. (2006). In Z. H. Kisarchuk. Kyiv: Glavnuk. [in Ukrainian].
4. Golovaty, V. H., Kalinina, A. V., Vynogradova, O. A. *Work with families requiring professional social and pedagogical support. Training course for social sphere specialists* (2007). In T. F. Alekseenko. Kyiv: Osнова-Print [in Ukrainian].
5. Trubavina, I. M. (2001). *Methods for family studying*. Kyiv: DCSSM. [in Ukrainian].
6. Yastrebova, V. Y. *School and its social environment*. (2004). Zaporizhya. [in Ukrainian].